

«Людський капітал» у вирі капіталу

СУЧАСНА науково-технічна революція з особливою гостротою виявляє несумісність капіталізму з об'єктивними тенденціями подальшого розвитку і життя людства загалом, і людської трудової діяльності по всіх її параметрах зокрема. Та ідейні прислужники буржуазії і в цих умовах намагаються виправдати чи принаймні обілити експлуататорів, не допустити усвідомлення широкими масами трудящих тієї принципової істини, що капітал і праця — непримиренні вороги, що боротьба між ними то приховано, то відкрито точиться повсякчас і повсюдно і врешті зводиться до герцю не на життя, а на смерть.

Цей неминучий наслідок буржуазного способу виробництва вперше з повною науковою послідовністю показав у багатьох подробицях К. Маркс. Він переконливо довів, що капітал, за всієї його «здержливості» та «економності», небачено розтринькує головну продуктивну силу суспільства — життя, розвиток і здоров'я безпосереднього виробника, робітника-пролетаря. Ця хижацька риса буржуазного способу виробництва особливо неприховано виступає тоді, коли капіталові тимчасово вдається ослабити опір трудящих.

Весь хід історії багатократно підтвердив вказану марксистську істину. А сьогоднішній етап науково-технічного прогресу, нинішня НТР, ще відвертіше й наочніше оголила непримиренність і несумісність капіталу і праці.

Візьмемо для прикладу «найбільш цивілізовану» і «демократичну» країну сучасного капіталізму — США. Тут на виробництві щороку травмується близько п'яти мільйонів робітників. З них у середньому за цей період 14 тисяч відразу гине, 100 тисяч вражається серйозними професійними хворобами і ще стільки ж передчасно

сходить через ті хвороби у могилу...

Вказані цифри ілюструють лише частку лиха, яке несе капітал людям праці. Щоб уявити собі справжні масштаби нещастя, що струмує з кожної клітинки цього чудовиська, досить згадати хоча б про загрозу самому існуванню людства, котру затаїли нинішні наміри акул капіталізму ввергнути планету в ядерну катастрофу...

І це тоді, коли сучасна НТР «сама собою», тобто із суто технологічного боку, створює небачені раніше можливості для визволення людини як елемента виробничого процесу від тяжкої праці для всебічного і гармонійного розвитку, для неухильного перетворення виробництва у науково-експериментальний процес!

Щоб затушувати, затемнити в очах трудящих цю правду, буржуазні філософи й соціологи, політологи й економісти, фахівці з організації праці й психологи взяли на своє озброєння чималий арсенал наче б зовсім неоднакових, несхожих засобів, «аргументів» і «міркувань». Але усякий хоч скільки-небудь уважний погляд дає змогу побачити, що все розмаїття арсеналу цих фарисеїв зводиться врешті решт до двох формальних платформ, які стосуються трактування соціальних процесів у буржуазному суспільстві загалом і пояснень наслідків сучасної науково-технічної революції зокрема.

Перша платформа — так звана «технофобна», друга — «соціально-технологічна». Але й вони за ретельного розгляду виявляються плодами одного й того ж дерева буржуазної ідеології. І якщо й різняться поміж собою — то тільки зовні.

Ця різниця полягає в основному ось у чім. «Технофоби», констатуючи фізіологічні, психологічні й екологічні негативні наслідки

науково-технічного прогресу, абсолютизують їх і намагаються переконати всіх, що людство вступило в епоху непереборного конфлікту між технікою і людиною, технікою і природою, людиною і природою. І що це начебто не результат певних соціальних порядків, певної недорозвиненості усупільнення виробництва, а фатальний підсумок розвитку історії. Отже, справа, мовляв, не в капіталізмі, а в принципово, «довічно» невідладних людству об'єктивних причинах. Звідси зрозуміло, чому технофобна концепція майже з усіма її різноманітними розгалуженнями просякнута настроями розпачу.

Песимізму «технофобів» наче б протистоїть своєрідний оптимізм прибічників «соціальної технології». Згідно з поглядами останніх історичний процес обумовлюється лише змінами у техніці й економіці. Причому, економіку вони розуміють тільки як суто технічний чинник, зовсім видаляючи з її єства той фактор, який характеризується послідовно науковим, комуністичним світоглядом як фактор виробничих відносин. Отже, вважають «соціальні технологи», поданий ними таким чином «техніко-економічний фактор» — умова не тільки необхідна, а і цілком достатня для соціального розвитку, для культурних та інших перетворень.

Так ці дві ніби протилежні платформи насправді виявляються лише непринциповими модифікаціями безумовно однієї і тієї ж антинаукової позиції. Вона полягає в ігноруванні того, що кожний даний суспільний лад, кожний даний відрізок історії несуть з собою і певні виробничі відносини у поєднанні з певними продуктивними силами. Маючи на увазі саме цей факт, В. І. Ленін свого часу спеціально наголосив на тому, що конкретним політекономічним поняттям є не «виробництво», а від-

носини людей по виробництву, не «праця», а відносини людей по праці.

«Технофоби» ж разом із «соціальними технологами» вважають, що різниці тут нема. І якраз тому й фальсифікують ті ж проблеми праці, — аналізуючи їх абстрактно, позаісторично, з позицій ідеалізму і метафізики. Інакшого шляху і нема для тих, хто не зважає на діалектичний процес взаємодії продуктивних сил і виробничих відносин.

Розглядаючи питання трудової діяльності і виробництва «взагалі», вони не враховують форм власності на умови виробництва, і перш за все форму власності на засоби виробництва. Врешті решт така позиція й призводить до несвідомого чи усвідомленого захисту капіталістичних виробничих відносин, а за ними — й усіх буржуазних суспільних відносин.

Але що ж ми маємо насправді?

За капіталістичних порядків зовнішні умови виробництва — засоби виробництва — належать капіталістові, чому останній і має можливість підпорядковувати собі носіїв і формальних власників особистої умови виробництва — робочої сили, інакше — пролетарів, а отже — й панувати над ними, гнобити їх, використовувати їх як своїх рабів. Те, що кожен з цих двох власників «своїх» умов виробництва володіє останніми на юридично рівних началах, на рівних «правах» приватного власника, аніскільки не знімає повної залежності у соціальному розумінні слова класу пролетарів у цілому від класу капіталістів. Ілюзія соціальної свободи робітника виникає тут лише у зв'язку з тим, що останній, будучи юридично і справді вільною особою, відтак може за «власним розсудом» міняти одного свого конкретного хазяїна на іншого. Але в дійсності навіть ця «свобода» робітника обходиться йому зовсім недешево... В усякому разі ілюзія її зникає, як тільки ми замість конкретного робітника і конкретного капіталіста візьмемо клас робітників і клас капіталістів у цілому.

Отут і постане перед нами запитання: яка ж мета виробництва загалом за такого стану речей, коли процесом виробництва командує капіталіст? Відповідь одна, і відповідь неспростовна: мета — безкінечне збільшення вартості, її

«самозростання», тобто врешті безглузде виробництво капіталу.

З боку капіталіста процес виробництва не становить для нього кінцевої мети у тій частині, яка забезпечує продукування споживчої вартості. Для нього споживча вартість відіграє роль засобу, а не мети виробництва, отже, є явно другорядною для нього спонукальною причиною. Адже без споживчої вартості товари не мають і вартості взагалі. І капіталістові, хочеш не хочеш, а доводиться думати й про корисні якості продукованих речей. З боку робітника метою його участі у виробництві теж виявляються тільки гроші, виплачувані йому у формі зарплати, а змістовна сторона його праці є лише засобом, що дозволяє досягати цієї мети. Звідси зрозуміло, чому робітника врешті цікавить не те, що він дав виробництву, не власне продуковані його працю речі, а те, що він одержить від виробництва, точніше — хазяїна-капіталіста, у формі заробітної плати, так само, як капіталіста насправді цікавить не те, яку продукцію випускає його виробництво, а скільки зиску воно дає... Тому капіталіст завжди готовий випустити яку завгодно гидоту, якщо вона обіцяє йому прибуток.

Ясно, що такий характер виробничого процесу не може бути фундаментом високоморальних людських стосунків у суспільстві, не може не протистояти цьому суспільству як загалом чужа йому і ворожа сила.

Але всього цього і намагаються не помічати як «технофоби», так і «соціальні технологи». Розглядаючи працю — у її відриві від процесу виробництва, бачачи лише індивідуальну виробничу діяльність без її конкретно-історичного аспекту, кожен із згаданих напрямків сучасної буржуазної ідеології пропонує свої рецепти врятування і підфарбовування капіталізму.

Розгляньмо ситуацію докладніше. «Технофоби», скажімо, розробляють концепції «гуманізації» індивідуальної праці, її «змістовного збагачення», пристосування техніки і технології до «людських можливостей» тощо. Як бачимо, тут беруться до уваги лише відносини на виробництві за умовами продуктивності, а не за умовами панування й підлеглості. Інакше кажучи, фактором продуктивних сил бажають затулити всі без

винятку дірки загального процесу виробництва за капіталізму, які утворені іншим чинником — виробничими відносинами, власністю на засоби виробництва і відповідно до цієї власності логікою панування та підлеглості.

І хоча умови продуктивності зводяться тут до абсолюту — навіть вони беруться до уваги далеко не всі і не завжди. «Технофоби» діють за правилом: з поганої вівці — хоч шерсті пучок. І домагаються впровадження у виробництво таких заходів, як чергування видів роботи для даного робітника (так звана ротація трудових процесів), «конструювання персональної роботи» для працюючих, суміщення ручної праці з механізованою та автоматизованою тощо.

Що ж, справедливості ради треба сказати, що у рамках відносин за умовами продуктивності цими факторами, звичайно, не можна нехтувати. Та у той же час не можна бачити в них і панацею...

Але подібні прописні істини — не для сучасних буржуазних «інтелектуалів»! Зокрема, представники цієї школи Г. Канн, Д. Белл, Мішель Понятовський та інші вважають, що згадана «раціоналізація» здатна перетворити капіталізм у «постіндустріальне», «наукове» суспільство чи щось на зразок того. За їх твердженнями, усякі проблеми праці там будуть зняті завдяки заходам згаданого типу, і робітники врешті стануть на роботі щасливими.

У дійсності ж результатом такого затулювання голів робітників (коли воно вдається) є лише підвищення продуктивності, а ще частіше — просто інтенсивності праці безпосереднього виробника, а отже й висотування з нього додаткової життєвої сили... У підсумку власник засобів виробництва — капіталіст — одержує ще вищі прибутки, а робітник ще більше мучиться і ще раніше сходить у могилу.

Конкретні пропозиції «соціальних технологів» зводяться по суті до таких же результатів. Скажімо, буржуазні соціологи Р. Спірс, Л. Портер і їм подібні пропонують створювати виробничі групи, котрі «самостійно» забезпечували б своєю працею окремі ділянки виробництва і навіть приймали б у межах технологічних можливостей цих ділянок локальні самостійні

рішення. Це дозволяє, мовляв, створювати необхідний психологічний мікроклімат у таких групах, пом'якшувати форми відносин підлеглості на виробництві, і врешті — досягати «соціального співробітництва» між працею і капіталом...

Однак, по-перше, вже й згадані, явно обмежені, заходи при їх упровадженні нашоухуються на опір як урядів капіталістичних країн, так і підприємців. Бо пов'язані з додатковими витратами. А, по-друге, вони виявляються врешті все одно безплідними саме тому, що намагаються вирішити проблему «гуманізації» соціальних відносин взагалі (і впливів НТР на соціальну дійсність зокрема) тільки у рамках виробничої групи, а не суспільства. І у підсумку з усієї цієї «ідеології» випливає лише рабське плазування перед капіталом.

У зв'язку з ідеєю «соціально-економічного співробітництва» антагоністичних класів буржуазного суспільства останнім часом у середовищі буржуазних ідеологів поширилася й така «нова» концепція, як «теорія людського капіталу». Її автори Г. Беккер, У. Боуен, Т. Шульц та ряд інших отожднюють «людський капітал» (здоров'я робітників, їхні знання, освіту, майстерність) із звичайним капіталом. Кажучи по-марксистськи, вони намагаються поставити знак рівності між основним капіталом (вартістю засобів виробництва) і змінним капіталом (вартістю товару робоча сила). А звідси — й знак рівності між власністю на ці різні умови виробництва. Таким чином ми маємо явне прагнення затушувати відносини панування й підлеглості, довести, що і буржуа, і трудящі є... капіталістами.

Шульц прямо каже — трудящі «стають капіталістами не внаслідок розпорощування власності на акції корпорацій..., а шляхом набуття знань і кваліфікації, що мають економічну цінність».

От іще з допомогою яких начебто «логічних», «ідейних» і «наукових» вивертів ідеологічні прислужники буржуазії намагаються створити ілюзію відсутності експлуатації! Але чим же на ділі різниться такий намір від наміру загнати в одну кошару овече стадо і вовчу зграю?

Ще одна група буржуазних політологів, філософів, соціологів, еко-

номістів, будучи настроєною оптимістично у поглядах на НТР, песимістично дивиться на дальшу долю самої людської праці. Остання, на їхню думку, буде замінена діяльністю роботів, кіберів тощо, а долею людини стане начебто «споживання без праці».

Ідея «подолання праці» (причому — праці не тільки абстрактної, а і конкретної) активно пропагується, зокрема, у ряді концепцій «суспільства споживання». Споживання благ тут зводиться в абсолют, воно відривається від праці, а «людина працююча» перетворюється на «людину, що бавиться». «Людина суспільства споживання», — пише один з прибічників такої платформи М.-Ф. Лянфан, — котра більше не знаходить джерел існування у своїй праці, буде знаходити їх у дозвіллі». Звідси робиться висновок, що «соціологія дозвілля» є єдиною наукою, здатною пояснити еволюцію сучасного людства. Бо нібито тільки дозвілля, а не праця, дає людині справжні можливості для самореалізації і самоствердження. Так ми маємо перед собою ще одну спробу «спростувати одним махом» усю марксистсько-ленінську концепцію праці взагалі, і конкретної праці в тому числі як основи людського існування у будь-які часи і як першої життєвої необхідності в умовах комуністичного суспільства — зокрема.

Як бачимо, основна, м'яко кажучи, вада усіх без винятку буржуазних трактовок проблеми праці полягає у запереченні ними наймагого характеру праці за капіталізмом і експлуататорської її сутності. Перетворивши величезну частину населення у робочу силу капіталу, нинішній державно-монополістичний лад тільки ще більше загострив попередні і породив нові антагоністичні протиріччя між працею та капіталом. А це, в свою чергу, відбилося й на посиленні негативних соціальних впливів сучасної НТР у буржуазному світі.

Розв'язання цих протиріч принципово можливе лише на шляху ліквідації буржуазного способу виробництва і переходу всього людства до соціалізму і комунізму. У цьому об'єктивно й полягає головний напрям сучасного історичного розвитку.

Євген ГЕРАСИМОВ,
кандидат філософських наук.